

Bene Adrián¹

Adóztatás és adózás – hatalomgyakorlás vagy társadalmi szolidaritás²
(Szilovics Csaba: Az adózás eredetéről. Novissima, Budapest, 2021.)

Szilovics Csaba könyve³ a közteherviselés és a kormányzás kialakulásának körülményeit kívánja tisztázni, áttekintésében visszanyúlva egészen az írásbeliség előtti korig. A könyv alaptétele szerint a közteherviselés a civilizáció feltétele és a társadalomfejlődés hajtóereje, megelőzve az állam és a jogrendszer megjelenését. A kiindulópont tehát annak állítása, hogy a Kr. e. 8–6. évezredek között kezdődően már minden nagyobb közösségben létezett a közteherviselés közmunka, terményadó, hadiadó vagy kötelező katonai szolgálat formájában. Ennek igazolhatósága szempontjából az őskorral kapcsolatban számos probléma merül fel, hiszen írott emlékek hiányában csak régészeti leletekre támaszkodhatunk, amelyek azonban társadalmi jelenségekről legfeljebb közvetett információt biztosítanak, pusztán hipotézisek felállítására adnak lehetőséget. Ezeknek a korai civilizációknak nem ismerjük nyelvét, gondolkodásmódját, kultúráját, mitológiáját sem, így alapvetően etnográfiai megfigyelések visszavetítésére kell hagyatkoznunk. A szerző maga is számot vet ezekkel a problémákkal könyve bevezetőjében, jelezve azt is, hogy a szakirodalom is eltérő elképzeléseket fogalmaz meg a társadalmi rétegződés és a hatalomgyakorlás kérdéseit illetően az írásbeliséggel rendelkező ókori államok létrejöttét megelőző időszakokkal kapcsolatban. Az adózás vagy az állam elsőbbsége olyan vitatott kérdés, amelynek sokrétű elméleti jelentősége van egyén és közösség viszonyának vonatkozásában, ahogyan ezt a szerző több ízben is hangsúlyozza a kötelezettségek (adó) és szolgáltatások (létfeltételek biztosítása, védelem, rend fenntartása) kapcsán, utalva az adók funkciói között a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésére, valamint a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának elvére.

Szilovics történeti rekonstrukciójának hipotézise szerint tehát az adó fogalmának és kialakulásának megértése érdekében nem a modern államok viszonyaiból és adórendszereiből kell kiindulnunk, ellenkezőleg – az adók (illetve ezek előzményei, mint a közmunka és a katonai szolgálat) tették lehetővé az államok létrejöttét. Ez a kiindulópontja a könyv elemzéseinek az adók eredetéről és fajtáiról, amelyet részletes történeti áttekintés támaszt alá az első adók kialakulásának társadalmi-gazdasági és politikai feltételrendszeréről. Különösen érdekes ezzel kapcsolatban a közmunkaadók elemzése a közösségi építkezések (öntözőrendszerek, erődítmények, stb.) összefüggésében. Ugyancsak a közteherviselés korai formájaként kerül tárgyalásra a könyvben a katonai szolgálat, összehasonlítva a törzsi társadalmak és az ókori civilizációk rendszereit.

A történeti adónemek számbavételének magától értetődően része a terményadók kialakulásának tárgyalása, amely a különböző konkrét példákon keresztül (ez esetben az indiai és a közép-amerikai példák kapnak kiemelt figyelmet) áttekinti a korabeli társadalmak sajátosságait, kezdve a szabadok és rabszolgák eltérő jogállásával. Emellett a szerző, részben a kulturális antropológia eredményeire támaszkodva, az adó egyik előzményeként mutatja be az ajándék szerepét a különböző kultúrákban, a közösség számára felajánlott görög liturgeiától a potlach intézményéig. (Az ezt bemutató fejezet viszonylag rövid, noha a téma jelentősége bővebb tárgyalást is indokolt volna. Ugyanez elmondható a hadiadókat, ideértve a hadizsákmányt és hadisarcot elemző fejezetről, valamint a termékadók kialakulásának bemutatásáról is.) A könyv harmadik főfejezete a könyv első fejezétének taxatív logikájától

¹ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának hallgatója; a PTE Művelődéstudományi Tanszék adjunktusa.

² A recenzió DOI száma: 10.59558/jesz.2025.4.127

³ Szilovics Csaba: Az adózás eredetéről. Novissima, Budapest, 2021. ISBN: 9786155499845

eltérve az első fejlett adórendszerek jellegzetességeit tárja fel, az egyes civilizációk egymást követő történeti bemutatása által összehasonlítva az egyiptomi, a görög, a kínai és a római rendszereket és azok történeti változásait. (Ennek részletes ismertetésére itt nem vállalkozhatunk, alapos tárgyalása egy külön írás keretében volna csak lehetséges, lévén szó olyan széles tudásanyagról és összefüggésrendszeréről, amelyet csupán vázlatosan áttekinteni szükségszerűen felszínességhez vezetne.)

A szükségszerűen vázlatos ismertetés után nézzünk néhány olyan társadalomfilozófiai perspektívájú szempontot, amelyek alapján dialógus bontakozhat ki a könyvben érintett konkrét jelenségek tágabb, elméleti kontextusában. A szerző a hatalomgyakorlástól általában elválaszthatatlannak tartja, hogy a közösségi célok érdekében valamiféle adózás működjön (akár állami szervezet nélkül is, pl. az ókori protoállamokban), de hangsúlyozza, hogy ma is léteznek olyan államok, ahol a redisztribúció más formáit alkalmazzák. Tegyük hozzá, eleve kérdéses, mennyire alkalmazható az adózás fogalma az ókori civilizációk előtti társadalmi közösségek kapcsán, amennyiben ezek működési modellje számunkra ismeretlen – lehetséges, hogy a kompetitív egyéni érdek helyett az együttműködésen, a közvetített kölcsönösségen alapult (ami lényegében a jog alapja is), és így az általunk elképzelt hatalmi hierarchia és uralom ismeretlen jelenségek voltak. Szilovics gondolatmenete magától értetődőnek tekinti, hogy a (fejlett, civilizált) társadalom egyetlen elképzelt formája az uralkodó elitnek való alávetettség, amelyhez kapcsolódik a (jellemzően nem önkéntes) adózás, miközben éppígy elképzelt az is, hogy önkéntességen és részvételiségen alapuló társadalmi szervezetben éltek. (Érdekes határpont ez, amelyre Szilovics is utal, amikor az adózás eredetét az önkéntes terményadományokban látja.) Nem tudhatjuk azt sem pontosan, vajon ezek a korai társadalmak a letelepedéssel mennyit őriztek meg vagy adtak fel a korábbi (feltételezhető) törzsi és klánrendszer jellegzetességeiből. Hajlamosak vagyunk a törzsi társadalmat kezdetlegesként („primitívként”) szembeállítani a város és a civilizáció fogalmával, ám ez legfeljebb az eurocentrikus perspektíva szűkösségét mutatja. Ahogyan azt sem tudjuk, ezekben a korai civilizációkban mennyire differenciálódott a munkamegosztás (ezt szokás a civilizáció másik ismérvének tekinteni). A nagy ókori, folyamvölgyi civilizációk társadalmát viszonylag jól ismerjük, azonban a társadalmi munkamegosztás differenciálódása előtt nem szükségszerű, hogy különálló, specializált irányító és harcos réteg jelenjen meg, akik szükségleteiről a társadalom dolgozó tagjainak kell gondoskodnia – akár erőszakkal behajtandó – adók formájában. A nemzeti viszonyok, amelyek a világ jelentős részében ma is meghatározóak, még a modern állami keretek között is, egyszerűen nem így működnek. További kérdésként merülhet fel, nevezhetjük-e államoknak a korai városokat, amelyek ebben az időszakban jelennek meg: valójában nem tudjuk, alkalmaztak-e adórendszert, központi erőszakot (erőszakmonopóliumot, Max Weberrel szólva), törvényeket, intézményes igazságszolgáltatást. Gondoljunk csak a Gordon Childe neolitikus forradalom (letelepedés, földművelés) elméletét megkérdőjelező olyan újabb régészeti felfedezésekre, mint a mezolitikus Göbekli Tepe. Az egyes feltételezések szerint már a Kr. e 12. évezredben (évezredekkel az első ismert újkőkori települések előtt) megépült Göbekli Tepe szentély valószínűleg hierarchikus államszervezet nélküli, még nem letelepedett népesség területi szakrális központja volt, ennek ellenére komoly szervezettséget és technológiai-logisztikai tudást feltételez a felépítése. A környéken település nyomai nem találhatóak, egységes és rétegzett társadalomszervezetre utaló jelek nincsenek, azonban a munka és a munkások ellátása, annak szervezése megvalósult – valószínűleg elsődlegesen önkéntes felajánlás és együttműködés formájában. Mindezek alapján a könyv kiinduló tétele helyett hasonló megalapozottsággal választhatnánk az ellentétes kiindulópontot is, miszerint a társadalmi szervezettség és az adózás szükségszerűsége nem kapcsolódik össze olyan módon sem, hogy utóbbi alakul ki először. (A szerző Elman Service közismert társadalomfejlődési modelljét követi, ez azonban nem feltétlenül illik rá a közelmúltban felfedezett Göbekli Tepe példájára.) Az ilyen módszertani nehézségek ellenére a szerző

igyekszik a rendelkezésre álló tudásunk alapján a legvalószínűbb fejlődési folyamatot részletekbe menően rekonstruálni. A könyv bevezetőjében ezekre a nehézségekre a szerző is reflektál, hangsúlyozva, hogy egy lehetséges rekonstrukcióra tesz kísérletet a hiányos információk alapján.

Korunkban nem csak módszertani, de episztémikus akadályai is vannak az alternatív forgatókönyvek megalkotásának. (Kevés az olyan radikálisan új nézőpontú elmélet, mint David Graeber és David Wengrow: *Mindenek hajnala – Az emberiség új története* című könyvének narratívája). A modern, európai gyökerű világnézet, a kompetitív individualizmus tradíciójának keretei között nehezen képzelhető el, hogy létezhet a társadalomnak olyan működési módja, amelyet a közösségi részvétel, az önkéntes hozzájárulás, az együttműködés, sőt akár az önzetlen segítő magatartás jellemez. A szerző maga is említést tesz a konszenzusra épülő közösségi akarat hatalmáról, amelynek nem volt szüksége fenyegetésre, de ezt az ókortól kezdve elképzelhetetlennek tartja, mivel nem elég hatékony – ez alapján szükségszerű a szabad egyenlő emberek közösségének eltűnése és az alávett adózók megjelenése. (A hatékonyságra vonatkozó érv sürgető szükséghelyzetben megalapozott lehet, minden más esetben azonban távolról sem kellene apodiktikus evidenciaként elfogadnunk.) Kérdés, hogy a közösségi célokhoz való önkéntes hozzájárulást tekinthetjük-e adózásnak – szemben azzal az elterjedt felfogással, amely szerint ez kötelezettség, kiróható, behajtható. (Szilovics szerint: „az adózás régen sem volt az, és ma sem lehet önkéntes kötelezettség”, noha jelzi, pusztán a kényszer kevés a közteherviselés, a jogkövetés működéséhez.) Érdekes lett volna ezen kérdések (elsősorban a tulajdon, a közösségi kötelezettségek és az adózás) tárgyalásánál kitérni – párhuzamként vagy virtuális vitapartnerként – az olyan nagy hatású, elgondolásokra az újabb elméleti irodalomban, mint Francis Fukuyama: *The Origins of Political Order* (2011) című könyve,⁴ illetve David Graeber: *The First 5000 Years* című műve.⁵

A könyv elméleti perspektíváját alapvetően az erőforrások szűkösségének hagyományos közgazdaságtani tétele határozza meg. A brit keresztény gazdaságtanból (Malthus, Somner, Chalmers) származó tétel – amely a magántulajdon és az egyenlőtlenség magától értetődő voltával kapcsolódik össze – elsődlegesen spirituális-etikai irányultságú, egyfajta megnemesítő iparkodásra ösztönző erő.⁶ Meglepő módon a szűkösség dogmája szívósan tartja magát a szekularizálódott közgazdaságtan alaptételeként, noha nem igazolt, hogy makrogazdasági értelemben az erőforrások és javak korlátozottan állnak rendelkezésre a szükségletekhez képest. Legalábbis, ha nem a kapitalista profitmaximalizálás és a piaci verseny logikája mentén gondoljuk el a szükségleteket („végtelenített aszociális vágyakként”⁷) és az erőforrások elosztását. A szolidáris gazdaság és a valós szükségletek keretrendszerében éppen, hogy téves a szűkösség feltételezése, ám ha el is fogadjuk, már Kropotkin megfogalmazta, hogy ez éppúgy szülhet az egymásra utaltság révén együttműködést is, sőt ez az elsődleges a versengéssel szemben. (Szilovics könyvének alapvető irányultsága tulajdonképpen ez utóbbival állítható párhuzamba, hiszen az adózást, a közteherviselést a közösségi érdek felől közelíti meg.) A könyv másik, ettől nem független rejtett előfeltevése egy olyan teleologikus társadalomfejlődési irányt tételez, amely alapján szükségszerű a részvételiség visszaszorulása az eltérő egyéni érdekek koordinálásának nehézsége, hatékonytalansága miatt. Eszerint az emberi fejlődés magasabb szintjén az emberi együttélés olyan összetetté vált, hogy nem maradt idő a kérdések társadalmi megvitatására és eldöntésére. Ez az európai modernitás és a kapitalista verseny

⁴ Fukuyama, Francis: *The Origins of Political Order*. Farrar, Straus and Giroux, 2011.

⁵ Graeber, David: *The First 5000 Years*. Melville House, Hoboken, 2011.

⁶ Hites Sándor: Isteni ökonómiák: a klasszikus brit politikai gazdaságtan és a kereszténység kapcsolatáról. In: Fogarasi, György (szerk.) *Gazdasági teológia*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 2013, 186-201, 192-194.

⁷ Lásd a szűkösség dogmájáról Losoncz Alpár kritikáját elemzését. Losoncz Alpár: *Hiány, szűkösség, bőség*. In *Mérce* 2023. január 17. <https://merce.hu/2023/01/17/hiany-szukosseg-boseg/> (Letöltés ideje: 2025. október 27.)

időfelfogását vetíti vissza olyan történelmi korokra, amelyekben teljesen más volt az idő érzékelése, az időgazdálkodás. Mai értelemben ez összhangban van a hatékony kormányzás biopolitikai nézőpontjával, azonban hiba volna ezt kritika nélkül elfogadnunk mint egyetlen lehetséges viszonyulást. Még a görög városállamok viszonyai között is egyértelműen volt idejük a közügyekre a polgárjoggal rendelkezőknek, sőt az ezekkel való foglalkozás volt az elsődleges kötelezettségük.

Az ilyen metaelméleti kérdéseknél fontosabb probléma azonban a hatalomgyakorlás elválása a közjó szolgálatától, ami felveti az adózási hajlandóság – teljességgel érhető – gyengülését, és ezáltal végső soron a társadalmi kohézió erodálódásának veszélyét. A szerző egyértelművé teszi, hogy az adózás funkciójának megítélésével kapcsolatban az állam uralmi gépezete finanszírozásának szempontja mellett ugyanilyen fontos a társadalmi szolidaritás biztosítása is, a központi újraelosztás révén. Szilovics számos példával igazolja, hogy az ókori királyságok jogrendje a társadalmi igazságosság és méltányosság jegyében biztosította a közrendet, ez adta legitimitációját, ennek ára volt az alattvalók részéről az engedelmesség és az adózás. Egyértelműen kirajzolódik az etikai-jogelméleti alapállás, amely szerint a közjó, a közösségi célok szolgálata elsőbbséget élvez az egyéni érdekekkel, egyéni vagyonosodással szemben. Az adózás, illetve adóztatás ebben az értelemben pozitív társadalmi funkciót tölt be. „Nem az állam, és nem is a hatalomgyakorlás valamely fejlett formája, hanem a közösség igényeinek felismerése hozta létre az adókat, amelyek a közösségi célok megvalósításának szükséges és más módon nem pótolható eszközei voltak a néhány száz fős emberi csoportoknál és a több mint tízezer tagot számláló városokban és törzsekben is.” – olvashatjuk ezzel kapcsolatban. Szilovics az államiságot nem tekinti az adózás feltételének, érdekes módon viszont – az önkéntességről az adókiadásra való áttérés után – a kényszerítést jóval inkább (bár jelzi, hogy az őskorban és egyes ókori közösségekben a közösségi akaratral való összhang ezt sem igényelte). A későbbiekben azonban a kényszerítés (a büntetéssel fenyegetés történhet nem csak erőszakkal, hanem kirekesztéssel vagy ideológiai eszközökkel is) és az engedelmség elengedhetetlen feltétellel váltak, feltételezve, hogy a társadalmi szolidaritás, a közösség iránti lojalitás (a közérdekre vonatkozó konszenzus) már nem feltétlenül volt magától értetődő. A szerző ugyan felhívja a figyelmet hatalom és a hatalmat kisajátító állam különbségére, utóbbinak a fő jellemzői (központosított igazgatás és erőszakmonopólium) azonban lényegében a kényszerítés hatékonyságát szolgálja, a közösségi célok érdekében. Amennyiben az adózás (és a hatalom) legitimitását az adja, hogy biztonságot (védelmet, rendet, segítséget, jólétet, közösségi identitást) biztosít az egyének számára, felmerül az a kérdés, milyen mértékben ment fel a közteherviselés kötelezettsége alól, ha az alku másik fele nem teljesül, az állam diszfunkcionális működése miatt. Szilovics történelmi példái azt sugallják, hogy az adóztató államtól elvárható, hogy a társadalmi szolidaritást és a közjót képviselő jóléti állam legyen. „Megállapíthatjuk, hogy a közösség étellel való ellátása vagy annak igazságos szétosztása és a szolidaritás elvének elfogadtatása a hatalom legitimitációjának egyik fő eszköze és az adórendszer kialakulásának megalapozója lehetett.” – olvashatjuk az adózás eredetéről. Ennek elvi jelentőségét az ebből következő etikai és társadalomfilozófiai-politikaelméleti konzekvenciák adják, hiszen ezt továbbgondolva, a pusztán a jobbiztonságot és honvédelmet garantáló neoliberális állam esetében csak egy mérsékelt adószint lehet legitim. A magántulajdon biztonságát és az objektív, kiszámítható jogrendet sem biztosító klánállam⁸ adóinak legitimitása még inkább megkérdőjelezhető, ahogyan az ezzel kapcsolatos jogi szankciók is az igazságosság helyett az erőszakmonopólium eszközévé válnak. Nem meglepő

⁸ Lásd erről Sallai, Dorottya – Schnyder, Gerhard: The Transformation of Post-Socialist Capitalism – From Developmental State to Clan State? In Greenwich Paper in Political Economy No. GPERC57, January 12, 2018. (Letöltés ideje: 2025. október 27.)

módon, ez a koordinált döntéshozatal és végrehajtás hatékonyságát is látványosan rontja,⁹ ellentmondva a Szilovics által is használt érvek a hatalom és az adóztatás létjogáról.

Szilovics Csaba könyve tehát azáltal, hogy részletesen bemutatja a rendelkezésre álló történelmi források alapján, hogyan rekonstruálható a földművelés, a letelepedés és a munkamegosztás differenciálódásával a társadalom rétegződésének mátrixában a hatalom és az adózás különböző formáinak megjelenése, majd alakulástörténete, nem csupán saját diszciplínáját gazdagítja, hanem alkalmat ad a fenti etikai, politikafilozófiai és jogbölcseleti kérdések megfontolására. Az egyszerre gazdaságtörténeti és politikatörténeti háttér fontos elemei a tulajdonformák változásai (és legfőképp a magántulajdon jelentősége), a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulása, a közjó és a központi redisztribúció, valamint a bürokrácia változó szerepe. Szilovics a modern értelemben vett adózás előfeltételeként rögzíti, hogy képződjön megfelelő mennyiségű értéköbbllet, működjön bürokrácia és adóigazgatás, kialakuljon az irás (a terményadók és ajándékok feljegyzése). A szolgáltatás-ellenszolgáltatás logika jegyében viszont azt is hangsúlyozza, hogy ennek legitimitásához szükségesek: „a polgárok jogait megfogalmazó és garantáló állam, a személyileg szabad polgár, a polgári és politikai jogok érvényesülése, az általános és egyenlő közteherviselés, és a kiszámíthatóság”. Komplex, interdiszciplináris háttérnek köszönhetően a könyv nem egyszerűen az adó mint jogintézmény részletes történeti bemutatása, hanem olyan civilizációtörténeti tabló, amely saját korunk jelenségeivel kapcsolatban is tükröt tart, lehetőséget adva a tudomány alapját képező kritikai reflexióra.

Irodalomjegyzék

Fukuyama, Francis: *The Origins of Political Order*. Farrar, Straus and Giroux, 2011.

Graeber, David: *The First 5000 Years*. Melville House, Hoboken, 2011.

Hites Sándor: Isteni ökonómiák: a klasszikus brit politikai gazdaságtan és a kereszténység kapcsolatáról. In Fogarasi, György (szerk.) *Gazdasági teológia*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 2013, 186-201, 192-194.

Losoncz Alpár kritikájai elemzését. Losoncz Alpár: Hiány, szűkösség, bőség. In *Mérce* 2023. január 17. <https://merce.hu/2023/01/17/hiany-szukosseg-boseg/> (Letöltés ideje: 2025. október 27.)

Sallai, Dorottya – Schnyder, Gerhard: *The Transformation of Post-Socialist Capitalism – From Developmental State to Clan State?* In *Greenwich Paper in Political Economy* No. GPERC57, January 12, 2018. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3100775>

Szilovics Csaba: *Az adózás eredetéről*. Novissima, Budapest, 2021.

OECD Public Governance Reviews Hungary: *Public Administration and Public Service Development Strategy, 2014-2020*. OECD Public Government Reviews, OECD Publishing, Paris, 2017.

---

⁹ Lásd erről OECD Public Governance Reviews Hungary: *Public Administration and Public Service Development Strategy, 2014-2020*. OECD Public Government Reviews, OECD Publishing, Paris, 2017.